

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ז, תשט"ז

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

”כי אם” במשפט-שאלה

הצירוף ”כי אם” בא במקרא לרוב במשפטי-שלילה:
”לא יירשך זה כי אם אשר יצא ממעיך” (בראשית טו ד).
”לא אשלחך כי אם ברכתני” (בראשית לב כז). ”אין
זה כי אם בית אלהים” (בראשית כח יז). ועוד הרבה. רק
במקומות מועטים בא ”כי אם” במשפטי-שאלה: ”מה ה’
אלהיך שאל מעמך כי אם ליראה את ה’ אלהיך” (דברים
י יב); ”ומה כשרון לבעליה כי אם ראות עיניו”
(קהלת ה י); ”מי צור כי אם עבדי” (ישעיה מב יט);
”ומי אני אשר אבנה לו בית כי אם להקטיר לפניו”
(דברי הימים ב ב ה); ואולי גם: ”הגיד לך אדם מה טוב
ומה ה’ דורש ממך כי אם עשות משפט” (מיכה ו ח).

בחמש הדוגמאות האחרונות יש לפנינו שאלה ריטורית.
 השקולה כנגד משפט קריאה שלילי. המשפט: „מי עור
 כי אם עבדי“, למשל, שקול כנגד משפט-הקריאה: „אין
 עיוור אלא עבדי“. וכדאי לבדוק את שימוש המבנה הזה
 בספרות שאחרי המקרא ולעקוב אחרי התפתחותו. מבנה
 כגון זה אין למצוא, כנראה, בתלמוד, ואפילו לא בספרות
 המדרשית, שמפאת אופייה יש בה מקום לצורות פיוטיות
 כגון שאלה ריטורית. נפנה אפוא לימי הביניים. כאן חוזר
 וניעור השימוש הנדיר בצירוף „כי אם“ במשפט-שאלה,
 ונעשה יותר ויותר תדיר. ולא עוד, אלא שהוא מתרחב
 לסוגים נוספים של משפטי-שאלה, הפותחים ב„איה“, „היכן“,
 „על מי“ ועוד. כן מופיע שימוש זה בשרשרות של
 משפטי-שאלה רצופים, באופן שהצירוף „כי אם“ חוזר בכל
 אחד ממשפטי-השאלה שבשרשרת ונותן תכלית מיוחדת בפסקה,
 כדרך מלות-פזמון החוזרות ונשנות. וחרי דוגמאות:
 „כי מי הביאם לשלוח ידם בך כי אם כשראו שהומלכתי
 אני“ (יוסיפון, מהדורת גינצבורג, שם). מי הביא רומנים על
 עיר ירושלמה ראשונה כי אם הורקנוס ואריסטובלוס...
 ומי הביא אנטונינוס וסוסיאוס שרי רומנים על ירושלים
 הלא אורודוס... ומי קרא קיסר למלך עליכם הלא
 אתם קראתם אותו“ (שם תע-תעא). ולמי היה נאה
 (לאספסיאנוס) להרע כי אם אתי (דברי יוסף, שם תעא).
 „ואיה יגיעת האבועמלו והכנסתו בכל סכנה כי אם על מזון
 בניו... ואיה צער הגדול... כי אם עמהם“ (אמונות
 ודעות לרב סעדיה גאון י ד), „ואיה היגון... כי אם

עמו, ואיה קנאת בני אדם... כי אם עמו (שם י
 ז). "ואיה הרפיון והכבוד והנפח והחלישות... כי אם
 על הבטלה" (שם י יג). "איה כבוד האל ומוראו
 כי אם ביד אהרן מקראו" (ר' יהודה הלוי, איה כבוד,
 מהדורת זמורה, ג, 51). "ובמה יתגאה עלי כי אם בשמשו
 השוּפֶת" (ר' יהודה אלחריזי, תחכמוני לט, מהדורת
 טופרובסקי, 308). בעיבוד דברי רב סעדיה גאון באמונות
 ודעות כותב ר' ברכיה הנקדן: "ומי יבקש כי אם בתי
 העשירים, ועל מי ישאל כי אם על אהלי הנדיבים"
 (ספר החיבור וספר המצרף, מהדורת גאללאנץ, 91). "והיכן
 צמל האב ויגיעתו כי אם בשביל לחם בניו" (שם, 92).
 הרבה משתמש במבנה התחבירי הזה עמנואל הרומי
 במחברותיו: "למי חמדת זמן כי אם לזכר פליאות
 מעלותיהו ולשמם" (מחברת יג, מהדורת הברמן, 372). "כי
 מי יאיר העדן כי אם יפי עיניה, ומי יחדש שם הששון
 כי אם אור פניה, ומה יעשו הנפשות הקדושות אם לא
 יראו שם זהר יפעתה, ומי יספד בעד החושקים כי אם
 דמעתה, אן יהיה תחנות הלבבות העדינות כי אם על
 הריה ועל גבעתה" (מחברת טז, 432). "מי לקחו כי אם
 היוצרו מבטן לעבד לו" (מחברת כא, 912). "במי נתפאר
 כי אם בו, ומי יאיר אל עבר פנינו כי אם אור כוכבו,
 ומי יעלו על ראש שמחתם, זולתו, יודעי טובו, ומי
 יקרבים כי אם שרביט זהבו, ומי ירושש הקמים על עם
 אדני כי אם חרב" (מחברת כג, 661). "מי לקחם כי
 אם יוצרם, מי אספם כי אם צורם, מי הפקידם בידך

כי אם האלהים" (מחברת כד. 670). "למי יעמס הזמן כבד תלאותיו אם לא אל הנודע בגבורותיו. היעמס איש כליו הכבדים כי אם על הגמלים הנכבדים" (מחברת כד. 674). ולעתים, למשל, לצורך המשקל, המיר המשורר את הצירוף "כי אם" ב"רק": "מי זה יכלכל מחליהם רק צרי חשקך" (מחברת יג. 369).

אשר למקורות תפוצתו של השימוש בצירוף "כי אם" במשפט-שאלה, יש להעיר, כי מלבד השפעת הדוגמאות המקראיות, שהובאו למעלה, פעלה על המתרגמים בני תבון גם השפעת השפה הערבית, שבה מצוי שימוש דומה. כך, למשל, השימוש במבנה "איה.. כי אם" בשתי הדוגמאות הראשונות מדברי רב סעדיה גאון, אינו אלא חיקוי למבנה הערבי "ואין... אלא", כמו שהקביל מ' גוטשטיין במחקרו על העברית שבתחום השפעתה של הערבית.

עניין מיוחד קובעת העובדה, כי שימוש הצירוף "כי אם" במשפט-שאלה נמצא במגילות הגנוזות: "ומה אדבר כיא אם פתחתה פי, ואיכה אבין כי אם השכלתני ומה און[מר] בלוא גליתה לבי, ואיכה אישר דרך כיא אם הכין[נותה צעדי]" (אוצר המגילות הגנוזות, מגילת ההודיות, לוח 46, שורות 32—34).